

Egyke kívülről — egyke belülről

A *Korunk* ez évi 6. számában, *Véleményem szerint...* című jegyzetében Herédi Gusztáv a népszaporulat kérdésével foglalkozott ismét. Írásához kapcsolódva mondanék el egyet-mást e demográfiai jelenségről.

Az utóbbi kerek ötven esztendő alatt nem egyetlen hullámban jelentek meg azok a művészi írások, tanulmányok, amelyek az egyke népirtó jellegével foglalkoztak. Okát kutatva egyes szerzők anyagi vonatkozásokat jelöltek meg; egyértelműen a szegénységre, nyomorra utaltak, nemegyszer vérláziító formában követelték a vagyoni állapotok módosítását mint a legfontosabb egyke-gyógyszert. A tanulmányok fő területe a falusi egyke: a következetesen és rendületlenül egykező vidékeket könnyűszerrel soroljuk, ha sosem jártunk is arrafelé. Valójában egyszerűnek látszik, és a monokauzális gondolkodás rendjébe jól beleillik az egyke „nyomorelmélete”. Ha a családi jövedelmet a család létszámára elosztjuk, nagyhamar kiderül, minél több családtag jut az egy vagy két kereső főre, annál kevesebb jövedelemben részesül egyetlen tag. Ha például a nálunk érvényes családi segélyt vetítjük ki 0—9 gyerekre, az derül ki, hogy 3000 lejes havi jövedelem mellett nulla gyerek esetén egy családtagra 1500 lej jut, de három gyereknél már csak 726 kilencnél pedig 469. Hogyha három gyermek után a két kereső egyikének ki kell állania a munkából, a nyedek gyermek után már csak 393 lej jut egy főre. Vagyis: az egy főre jutó családi jövedelem annál nagyobb, minél kevesebb a gyerek.

Ha ezt a számítást a hajdani paraszti gazdaság dinamikájára, öröklődési osztódására, a társadalmi felemelkedést jelentő vagyonszerzési törekvéseire alkalmazzuk, ugyanarra az eredményre jutunk. Idézhetnénk régi szólásokat: „Bezzeg a gazdag szászok!”, „Bezzeg a gazdag svábok!”, „Könnyű nekik, ott a sok jó földjük.” És a kritika: „Könnyű nekik, vígan egykéznek már régóta!” A jómód és az egyke fogalma ekként szorososan összekapcsolódik.

Ezek után akár idézhetnők Bangladest, Judeát és Egyiptomot vagy Angliát, az NSZK-t és a skandináv államokat. Az elsők szegények, mert szaporák, az utóbbiak gazdagok, mert nem szaporák. Az önműködő gépek annyit termelnek ez utóbbiak számára, hogy már belefutnak a jólétükbe, de társadalmuk már-már önmagát sem képes újratermelni. Negatív dinamikába hanyatlott, eleven cáfolatként arra az elméletre, hogy az egykének főforrása az anyagi nyomor. Az előbbiekre pedig szaporodnak rendületlenül, akár „a világ szegényházának” tekintik őket, akár nem. Ezután meg is fordíthatnók a monokauzális logikát: a szaporaság oka a szegénység. Így is, amúgy is anyagi okokat keresünk, lehetőleg egyet, lehetőleg közérthetőt, egyszerűt, kézenfekvőt.

A társadalmi jelenségek azonban rendszerint sokkal bonyolultabbak, semhogy egyetlen okkal magyarázhatók lennének.

A népszaporodás társadalmi alapegysége egyelőre a család, ezért ezt az alakzatot kellene alaposabban elemezni, mielőtt akár a túl kicsi, akár a túl nagy szaporaság fejjájdító problémakomplexumának nekivágnánk. Az agrártársadalom családi kereteire nagyon sok olyan vonás jellemző, amelyek az ipari társadalomban feloldódnak, eltűnnek, vagy átalakulnak, s amelyeknek szociológusaink nem sok figyelmet szentelnek. Nézzünk szét ezek között a jellemző vonások között.

Az agrárcsalád általános anyagi alapját azok a termelőeszközök alkotják, amelyek segítségével fenntartja és újratermeli önmagát. Ez a vagyon megélhetési keret, rugalmas tartalékkal, amit bőségben piacra lehet vinni, inségben hozzá lehet nyúlni.

A családi birtok közös munkahely, amelyben a családi munkamegosztás érvényesül. Ez a munkahely olyan összetartó keret, amelybe minden korosztály belefér, mindegyik erejének megfelelő terheléssel járul hozzá a közös feladatok megoldásához. A család saját keretében és termelőmunkájában egyúttal nevelő egység

is, ahol az új nemzedék hosszas inaskodással megtanulja a hagyományos termelési technológiát, de megtanulja a hagyományos kultúra minden elemét is. Ezekre a vonatkozásokon túl az agrárkörnyezet sajátos szórakozási lehetőségeket biztosít, amire a termelés időnyellege különösen kedvező feltételeket teremt.

A munka jellege is sajátos. Ebből a köztudat csupán a „virradattól vakulásig” időtartamot emlegeti, ami csak a munkatorlódás idejére érvényes. Ha ezt eső, ünnepek, miegymás megszakítja, akkor már csak „leptében dolgoztatunk”. A termelési időnyelvet felváltja a teelés ideje, amikor kevés a munka, kicsi a kereseti lehetőség, de ha az élelmet biztosították, és a lakásviszonyok tűrhetőek, ki lehet húzni az újig. Egyébként van alkalmi munka, van szerszámkészítés és -javítás, van állandó jellegű állatgondozás, ha nem is tesz ki egy szokványos normát, és a népi kulturális élet megnyilvánulásain túl van idő hosszabb pihenőre is. Az iparosodás gyorsabb ütemű fejlődéséig az asszonyoknak egész téli idejét kitöltötte a gypjú, kender, len feldolgozása, fonása, szövése, a varrás.

Az agrárcsalád a természeti környezettel jóformán biocönotikus egységben volt, s az ilyen környezetnek vannak bizonyos önszabályozó erői. A parasztság mint a társadalom oszlo szövege fölfelé adta a tanult réteget, a katonát, lefelé a vagyontalan ipari proletárt, és közben újratermelte önmagát.

E társadalom fennmaradása szempontjából a szaporaság erény, amit nem annyira a gyermek vagyonszerző szerepe határozott meg, mint inkább a primitív életkörülményekből származó gyermekhalandóság. (Tulajdonképpen ennek a leküzdése alapozta meg a mai agrártársadalmak népesedési robbanását. Ebben a társadalomban a szaporaság minden tényezőjének hatalmas az erkölcsi támogatása, akár a kőkorszaki „vénuoszokra”, akár a középkori — anyaságot istenítő — madonnákra, a magyarság hajdani anyakultúrára gondolunk, vagy a legkülönbözőbb egyházak és vallások szaporaságot serkentő kultikus tevékenységére utalunk.)

Az agrárcsalád társadalmi felemelkedésének (saját környezetében, és nem az agrárkörnyezet elhagyása révén) a következő lehetőségei vannak: földingatlan szerzése; forgótöke (állatállomány) növelése; házingatlan gyarapítása (cifra palota építése), készpénz tartalékolása. Nyilvánvaló, hogy a vízszintes irányú expanzió (földszerzés) kizárása után a termőföldtől független kereseti forrás szükséges. Ezért, ha a terület népesedéssel telített, felemelkedésre csak két megoldás kínálkozik: az egyke és az egykék házasságából származó vagyonhalmozás, vagy az elvándorlás. Harmadik megoldás az iparosítás függvénye: kihelyezett ipar, háziipar. Bizonyos igényekhez mért agrárrelitetttség tehát kedvezhet az egykezés kialakulásának és elterjedésének, különösen akkor, ha ezt a mellékesnek tartott körülmények is elősegítik (az óvszerek üzleti terjesztése, az agrárteherbírást túlzott leterhelése, az egykének kedvező társadalmi felfogás).

Nem hagyhatjuk szó nélkül az agrárcsalád jogi kereteit, kenyérbiztonságát, vagyonöröklési viszonyait, szokásokkal, erkölcsi törvényekkel, jogviszonyokkal, vallással körülbástyázott rendkívüli állandóságát. Nemcsak a szexuális viszonyok egyértelmű kanalizálását jelentette, nemcsak a gyermekek felnevelésének volt a lehető legszilárdabb alapja, hanem a legtermészetesebb megélhetési lehetőséget is jelentette. Az agrártársadalomban igen kevesen élhettek meg családon kívül, még akkor is, ha vagyontalanul, agrárproletár sorban éltek.

Ezután vessünk pillantást az ipari társadalom átlagos családjára. A bér-munkásnak nem állanak rendelkezésére termelőeszközök. Ezek tehát nem nyújthatnak anyagi keretet a család fenntartásához. A proletár család fenntartóinak a munkahelye csak kivételesen közös. Ha ugyanabban a nagyüzemben dolgoznak is, külön munkahelyre kerülnek. A munkahelye a családtagokat nem vihetik magukkal. Így az aprók felügyeletéről külön kell gondoskodni. Családi munkamegosztás csak a sokat vitatott háztartási munkában jelentkezik. A családi nevelés csak az óvodás korig vagy az elemi oktatás kezdetéig uralkodó; azon túl a nevelés társadalmiasított, a gyermek szülője mesterségét vagy követi, vagy nem, de ha követi, akkor is csak a kistermelés keretében gyakorolhatja, és nem szülőjétől tanulja.

Ha mindkét szülő dolgozik (a háztartást is ideszámítva), nagyobb teher jut a nőre, a szaporodás szempontjából társadalmilag fontosabb személyre (biológiailag egyenlő a fontosság). Attól a nőtől, akitől az üzem a munkaidő alatt a maximumot követeli meg, és akit utána a háztartás gondja is terhel, aligha várhatunk nagy szaporaságot, még akkor sem, ha történetesen nagy a keresete.

Mint hogy a nevelési munka egyre nagyobb mértékben válik társadalmiasított tevékenységgé, ettől az anya jórészt „mentesül”, de ugyanakkor nem mentesül az erszénye. A családi munka — főzés, takarítás, mosás — hasonlóképpen egyre nagyobb mértékben válik társadalmivá, tehát ez a közös munka sem tartja össze a családot. Lehet étkezni családon kívül, lehet mosatni mosodában, lehet a takarításhoz szolgáltatást igénybe venni.

Az ipari család igen távol esik tehát a természetes környezettől, nemhogy biocönózisban élne közvetlenül vele. Sőt, az ipar egyik fő vonása, hogy az időjárás-tól jórészt függetlenített foglalkozás.

A vagyonhalmozás mint a társadalmi fölemelkedés lehetősége itt is fennáll, és pedig annál könnyebb az útja, minél kevesebb a gyerek. A felhalmozott vagyon öröklésének azonban nincsen életbevágó jelentősége, mert az ivadéok munkahelye teljesen bizonytalan, másfelől pedig a használati javak — bútorok, háztartási gépek, berendezési tárgyak, gépkocsik — elavulnak, elértéktelenednek.

Megszűnik a többnemzedékes nagycsalád, megszűnik a családi élet szilárd és biztonságos társadalmi kerete és állandósága. Könnyen lehetővé válik a családon kívüli megélhetés. A családi együttlét és szórakozás teljesen bizonytalanná válik, illetve a korszerű híradás teljesen elgépiesíti, passzívvá teszi. A tömblakás korlátozza ugyan a mozgást és tevékenységet, viszont a tömegszórakoztatás lehetőségei városron roppant kitágítják a családon kívüli időtöltést.

Mindezekhez számítsuk hozzá a modern családi életet alapjaiban támadó eszmei-erkölcsi áramlatokat. Kezdhetjük mindjárt a malthusianizmussal, bár az egy-kézűk zöme aligha törődik ezzel. A nőmozgalom, a nő felszabadítása többek között a nagyüzemi ipari termelés számára teremtett munkaerőt, keveset gondolva a nők alapvetően fontos, társadalmat fenntartó szerepére. Ezt a munkát sokan alantastnak minősítik; az anyát „deheroizálják“, a társadalmi élet alapjait alkotó erkölcsi törvényeket elavultnak tüntetik fel. Borzalmas dolog főzni, mosogatni, gyermeket nevelni! De mekkora dicsőség, milyen előkelő dolog cserzőműhelyben a bűdös bőrröket húzogatni, főtűszalag mellett sablonmunkát végezni, írógép fölött görnyedni, vagy rubrikákat töltögetni! Erre kevés nyomdateret szentelünk, de ha művészi fel dolgozásra kerül a sor, akkor születnek „mesék az írógépről“.

Az ipari fejlődés mindenütt megszünteti a hagyományosan kialakult agrár-családot. Az ipari környezetben és alkalmazásban élő család természetes dinamikáját azonban az agrárcsalád tükrében bíráljuk meg, vagy általánosságokba burkolózunk. Úgy véljük, hogy az emberi család történelmi kategória, és mint ilyen, majd megszűnik. Hogy a helyét mi veszi át, vagy a társadalom hogyan oldja meg önmaga reprodukcióját, arra a felelet egy hatalmas ködfolt. Bízunk a tudományban és a lombikbébiben, elfeledkezve az árvaházi nevelés kudarcairól. Messzemenően megfeledkezve arról, hogy az ember egész életét számtalan olyan tényező befolyásolja, ami értelmi eszközökkel, tudományosan nem mérhető és nem méretezhető — mint amilyen az érzelmi élet.

Az agrárcsalád felbomlását nemcsak tudomásul vesszük, hanem számos esz-közzel siettetjük. Ugyanakkor az ipari családot összetartó erőkire alig gondolunk, s hallgatagon úgy véljük, hogy a gyermeksegéllyel és bizonyos családvédelmi törvénykezéssel mindent megoldottunk. Az ipari termelés szerkezete és számtalan jellegzetessége sokkal inkább kedvez a családon kívül élő „magános farkasoknak“, mint a sokgyermekes családoknak, és míg az egy főre jutó termék mennyiségét, általában az egyéni jólétet gyors ütemben megnöveli, a társadalom emberi újratermelését önmaga alól kirúgja.

Ma már többnyire világos, hogy az agrárcsalád szerkezetéről és dinamikájáról kialakult nézeteink, szokásaink, jogrendszerünk, kultúrfelfogásunk nem vihető át maradéktalanul a városi munkáscsaládra. A család kereteit szétfeszítő erők hatását nem lehet a kötelességek emlegetésével kiegyensúlyozni, a társadalmi fölemelkedés — a presztízs — problémáját sem lehet kézlegyintéssel elintézni. Az egyikét úgy tekinthetjük, mint kórjelző tünetet. A kórokozók gondos felméréséhez azonban sokoldalú, alapos szociológiai vizsgálat szükséges.

Addig azonban bizzuk az iparilag fejlett államokra, hadd törjék a fejüket és gyötörjék számítógépeiket, amíg kiderítik, hogy mi az előnyösebb: saját családjaik számára kidolgozni a megfelelő erkölcsi és anyagi alapokat, vagy a vendégmunkásokat fizetni, és azoknak adni a nagy családi segélyt?

Mi pedig gondolkozhatunk azon, hogy ha 11 év múlva — 1990-ben — Maros megyében 700 000 lélekből 30 000 lesz falusi, melyik egyke lesz érdekesebb és fontosabb, a falusi vagy a városi?

Pap István